

УДК 347.94

СУТНІСТЬ ІНСТИТУТУ АПЕЛЯЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Олена ЗАХАРОВА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The article examines the question of introducing the institution of appeal in civil process of Ukraine. The author analyzes the Charter of Civil Procedure of the Russian Empire in 1864, and concludes that it was established a model of full appeal in the civil proceedings, the essence of which was that the Court of Appeal considered the merits of the case and makes a decision that completely altered the previous decision of the court of first instance. The Code of Civil Procedure of Ukraine in 2004 introduced a complete model does not appeal. But the CPC has one case re-examination of the case – it is obvious illegality or invalidity of the decision of the court of first instance for a particular production. The author concludes that this fact does not give grounds to assert that the introduction of civil procedure of Ukraine complete model of the appeal, as the main criterion for determining the full model REGULATORY appeal is the right person to submit new evidence in the proceedings.

Key words: civil litigation, appeal, appeal proceedings, appeal, appeal model.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання запровадження інституту апеляції в цивільний процес України. Аналізується Статут цивільного судочинства Російської імперії 1864 р. і робиться висновок, що ним установлювалась модель повної апеляції, сутність якої полягала в тому, що апеляційний суд розглядав справу по суті й ухвалював рішення, яке повністю змінювало попереднє рішення суду першої інстанції. У Цивільному процесуальному кодексі України 2004 р. запроваджено неповну модель апеляції. Але в ньому передбачено один випадок розгляду справи повторно – це очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження. Робиться висновок, що цей факт не дає підстави стверджувати про запровадження в цивільне судочинство України повної моделі апеляції, оскільки основним критерієм визначення повної моделі апеляції є законодавчий припис про право особи подавати нові докази під час повторного розгляду справи.

Ключові слова: цивільний процес, апеляція, апеляційне провадження, апеляційна скарга, моделі апеляції.

Постановка проблеми. Конституцією України (ст. 129) [1] установлено гарантію захисту прав, свобод і законних інтересів в апеляційному порядку. Така форма перегляду судових рішень давно відома в цивільному процесі. На землях України апеляція як форма перегляду рішення діяла ще в середні віки за Литовськими статутами. У науковій літературі зазначається, що найбільшого розвитку апеляція набула в Російській імперії внаслідок судової реформи 1864 р. [2, с. 38]. Аналіз Статуту цивільного судочинства Російської імперії надає можливість зробити висновок, що ним установлювалась модель повної апеляції в цивільному судочинстві. Сутність цього провадження полягала в тому, що апеляційний суд розглядав справу по суті й ухвалював рішення, яке повністю замінювало попереднє рішення суду першої інстанції. За змістом рішення апеляційної інстанції не обов'язково мало бути однаковим із рішенням суду першої інстанції.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю ґрунтовних наукових досліджень моделей апеляції й тим, що сучасні тенденції розвитку цього правового інституту цивільного процесу свідчать, що в законодавстві європейських держав передбачено різні моделі апеляції.

Метою статті є розкриття сутності й значення апеляційного провадження, установлення меж розгляду справи судом апеляційної інстанції через призму моделей апеляції та виявлення механізму гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів особи на цьому етапі провадження у справі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові джерела апеляцію (латинською *appellatio* – звернення) визначають як одну з форм оскарження судового рішення, що не набрало законної сили, у кримінальній, цивільній або господарській справі [3, с. 41]. За результатами «малої»

судової реформи 2001 р., в Україні запроваджено нову форму оскарження судових рішень – апеляцію. Звертає на себе увагу те, що серед науковців-процесуалістів немає єдності поглядів стосовно розуміння сутності апеляції, її видів, процесуального статусу суб'єктів права апеляційного оскарження, об'єктів апеляційного оскарження тощо. Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) визначає звернення до апеляційної інстанції у формі апеляційної скарги. Глава ЦПК України, що регламентує перегляд судових рішень у такий спосіб, іменується «Апеляційне провадження» [4]. У науковій літературі зазначається, що апеляційне провадження є одним із видів провадження в цивільному процесі [5, с. 388].

Галузеві процесуальні кодекси, КПК України 2012 р. [6], Господарський процесуальний кодекс України [7] і Кодекс адміністративного судочинства України [8] так само вживають словосполучення «апеляційна скарга», «апеляційне провадження», «апеляційна інстанція» тощо.

Якщо звернутися до філологічного тлумачення словосполучення «апеляційна скарга», що вживається в процесуальних кодексах України, то в певному сенсі це є тавтологія – «звернення, скарга» – повторне позначення вже названого поняття іншим словом без додаткового уточнення його змісту [9, с. 482].

Недоцільність уживання терміна «скарга» в контексті звернення особи до суду апеляційної інстанції було предметом наукової дискусії ще в теорії цивільного процесу дореволюційного періоду. Зокрема, В. Гордон, свого часу коментуючи ст. 744 Статуту цивільного судочинства, посилався на судову практику Сенату: «Апеляція не повинна визнаватися скаргою на суд нижчої інстанції, а власне є проханням про перегляд ухваленого в цьому суді рішення, оскільки сторони не переконані в справедливості суду, що вирішив справу» [10, с. 408–409]. У Статуті цивільного су-

дочинства широко вживається термін «апеляція» для позначення процесуального права особи оскаржити в суд вищої інстанції рішення суду в певний спосіб. Так, відділення друге (ст. 763–777 Статуту цивільного судочинства Російської імперії) іменується «Провадження справ, що надійшли до Судової Палати за апеляцією». Використання терміна «апеляція» в нормах Статуту в контексті реалізації особою процесуального права оскаржити рішення суду в певний спосіб можна прослідкувати в багатьох його статтях. Зокрема, ст. 763 Статуту встановлює правило, згідно з яким «перед закінченням строку на представлення пояснення проти апеляції, сторони зобов'язані...» [10, с. 421–425].

Отже, поняття «апеляція» в нормах Статуту Російської імперії використовувалося не тільки для позначення реалізації особою процесуального права на оскарження рішення суду, а й для позначення стадії провадження в суді апеляційної інстанції. Зазначене певною мірою є актуальним і в наш час. Розмежування цих понять сприяло б, по-перше, більш чіткому розумінню сутності визначення «апеляція»; по-друге, удосконаленню механізму реалізації процесуального права особи як на апеляційне оскарження, так і в разі приєднання до апеляції (стадії провадження). Тож у чинному процесуальному законодавстві сутність терміна «апеляційна скарга» означає, по-перше, реалізацію особою процесуального права щодо перегляду законності й обґрунтованості судового рішення; по-друге, процесуальний документ, із яким особа звертається до суду.

Вітчизняне процесуальне законодавство не визначає моделі апеляції. У теорії цивільного процесу розкривається дві моделі апеляції (повна та неповна). У науковій літературі висловлені різні підходи щодо виокремлення підстав повної та неповної апеляції. Модель повної апеляції була запроваджена ще в часи Римської імперії. За часів правління імператора Юстиніана апеляційне провадження розглядалося як повторний розгляд справи, під час якого дозволялося надавати сторонами додаткові (нові) докази та їх дослідження безпосередньо в судовому засіданні. У теорії цивільного процесу вчені-процесуалісти, як дореволюційного періоду, так і сучасні, зазначають, що повна модель апеляції передбачає регламентацію діяльності суду апеляційної інстанції так, щоб здійснити перевірку рішення суду першої інстанції шляхом повторного розгляду справи по суті. Такий підхід означає, що сторони процесу вправі посилатися на нові факти, надавати суду нові докази. Окремі вчені-процесуалісти в основу розмежування різних моделей апеляції покладають такий критерій, як повноваження суду апеляційної інстанції. У цьому контексті необхідно погодитись із О. Борисовою, що таку ознаку не варто в сучасних умовах виділяти. Вона зазначає, що суд апеляційної інстанції незалежно від виду апеляції вправі скасувати судові рішення й повернути справу на новий розгляд до суду першої інстанції, тож є характерним для судів обох видів апеляцій [11, с. 70–72].

Запровадження неповної апеляції відбулося значно пізніше, як зазначають науковці, зумовлено це необхідністю прискорення розгляду справ у порядку цивільного судочинства. Так, австрійський учений-процесуаліст Ф. Кляйн виникнення в Австрійській імперії неповної апеляції пов'язує з ухваленням у 1781 р. змін до законодавства про заборону надання на стадії апеляційного провадження нових доказів [12, с. 53].

В Україні запровадження інституту апеляції є новим, тож питання про переваги тієї чи іншої моделі апеляції є актуальним і може бути враховано законодавцем під час проведення чергової судової реформи.

Абсолютна більшість вітчизняних процесуалістів указують на наявність у теорії цивільного процесуального права двох видів апеляції – «повної» й «неповної».

Одна група вчених-процесуалістів зазначає, що за повної апеляції особам, котрі беруть участь у справі, дозволяється пред'являти в судах апеляційної інстанції нові факти і докази, які не були предметом дослідження в суді першої інстанції. За таких обставин суди апеляційної інстанції діють за принципом повної апеляції й не мають повноважень повертати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, тобто зобов'язані ухвалювати рішення по суті. Згідно з принципом неповної апеляції, є неприпустимим посилання на нові факти, обставини, докази, які не були предметом розгляду суду першої інстанції. У цьому разі суд апеляційної інстанції наділений правом повернути справу в суд першої інстанції на новий розгляд [13, с. 218; 14, с. 402; 15, с. 361; 16, с. 580; 17, с. 412].

Ю. Червоний свого часу писав, що під повною апеляцією потрібно розуміти перегляд судових рішень та ухвал суду першої інстанції і повному обсязі, а під неповною апеляцією – перегляд судових рішень та ухвал суду першої інстанції, тобто перевірку законності й обґрунтованості в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Далі він зазначав, що повна апеляція має місце тільки у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 303 «Межі розгляду справи апеляційним судом» ЦПК України 2004 р. [18, с. 459]. Тобто, науковець допускав можливість існування, згідно з нормами ЦПК України, одночасно двох різних моделей апеляції. Наявність нормативно визначених випадків перевірки в апеляційній інстанції справи в повному обсязі, за ЦПК України 2004 р., дає підстави вітчизняним ученим-процесуалістам стверджувати, що чинна в Україні модель апеляції є апеляцією з окремими елементами повної апеляції (В. Комаров, В. Тертишников та ін.). Ми вважаємо такий підхід спірним, а законодавчий припис ч. 4 ст. 303 є винятком із загального правила. Наявність елементів повної апеляції не змінює сутності неповної апеляції – перевіряється процес у суді першої інстанції – і його рішення, а не розпочинається слухання справи повторно.

Водночас у науковій літературі висловлені думки, що повноваження суду щодо повернення справи на новий розгляд не може бути критерієм визначення певного виду апеляції. Тому слушною є думка О. Борисової, коли вона стверджує, що суд апеляційної інстанції незалежно від виду апеляції вправі скасувати судові рішення й повернути справу на новий розгляд до суду першої інстанції за наявності встановлених у законі підстав [11, с. 72]. Разом із тим перша група дослідників аргументовано посилається на ознаку, яка відмежовує дві моделі апеляції, – наявність права подавати нові докази.

Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що критерієм розмежування двох видів апеляції є наявність або відсутність у процесуальному законодавстві застереження про право сторін надавати на стадії апеляційного провадження нові докази та про повторний розгляд справи по суті внаслідок ініціювання апеляційного провадження. У цьому контексті доцільно навести позицію Комітету міністрів Ради Європи з розглядуваного питання, а саме: під час функціонування моделі повної апеляції право посилання на нові докази в апеляційному суді має бути категорично виражено в законі й жодним чином не може бути визначено шляхом інтерпретації [19, с. 6].

Передумовою запровадження певної моделі апеляції, на нашу думку, має бути виявлення переваг і недоліків тієї чи іншої в конкретних історичних умовах розвитку держави. У цьому контексті виникає питання про модель апеляції, запровадженої в цивільному судочинстві Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 р. Так, ст. 293 ЦПК України 1963 р. в редакції вказаного Закону

2001 р. передбачала, що в апеляційній скарзі зазначаються, окрім інших обставин, нові факти чи засоби доказування, які мають значення для справи. Указаний припис логічно кореспондувався зі ст. 301 указаного ЦПК про межі розгляду справи судом апеляційної інстанції. Зокрема, частина друга згадуваної статті надіяла суд апеляційної інстанції повноваженнями встановлювати нові факти, досліджувати нові докази. Водночас вимоги до змісту апеляційної скарги, за ст. 293 ЦПК України 1963 р., засвідчували непослідовність законодавця щодо запровадження повної моделі апеляції. Так, відповідно до ЦПК Франції, апелянт в апеляційному процесі обґрунтовує позовні вимоги, заявлені в суді першої інстанції. Згідно зі згадуваним ЦПК України (ст. 293), в апеляційній скарзі має бути зазначено, окрім іншого, те, у чому полягає неправильність рішення суду тощо. Тобто, у цьому випадку йдеться про сутність неповної апеляції, коли провадження в суді апеляційної інстанції спрямовано не на новий розгляд справи, а на перевірку рішення суду. У цьому контексті О. Борисова зазначає, що модель неповної апеляції має на меті виправити помилки суду, але не сторін [11, с. 61].

Звертає на себе увагу те, що з моменту запровадження апеляції в цивільне процесуальне законодавство України законодавець установлює такі вимоги до змісту апеляційної скарги, що потребує залучення в процес кваліфікованого адвоката у сфері цивільного судочинства. Зокрема, ст. 295 чинного ЦПК України, окрім інших вимог, визначає, що в апеляційній скарзі має бути вказано таке: у чому полягає незаконність або необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, і (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, унаслідок необґрунтованої відмови в прийнятті доказів, неправильне їх дослідження чи оцінювання, неподання доказів із поважних причин і (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин). Такі вимоги до змісту апеляційної скарги характерні неповній моделі апеляції, оскільки саме в такий спосіб (із залученням у процес кваліфікованих юристів) досягається прискорений розгляд цивільних справ у порядку апеляції. Аналізуючи цей аспект роботи апеляційних судів, М. Бородин зазначає: «Виконати умови п. 5 ст. 293 ЦПК України може не кожний юрист, не говорячи про простих громадян, які у більшості випадків беруть участь у справах без кваліфікованої допомоги адвокатів. Така ситуація на практиці призвела до великої кількості необґрунтованих відмов у прийнятті апеляційних скарг. Наприклад, за 2004 р. апеляційним судом Харківської області було скасовано 108 ухвал судів першої інстанції з підстав незаконної відмови у прийнятті скарг» [20, с. 114]. У практичній площині такий стан справ не прискорює апеляційне провадження, а суттєво його гальмує. З іншого боку, нездатність більшості апелянтів кваліфіковано виконати вимоги закону щодо форми і змісту апеляційної скарги призводить до прогнозованої поразки у спробі захистити в апеляційному провадженні свої права, свободи та інтереси.

Висновки. Підводячи підсумки, ми можемо констатувати, що сутність апеляційного провадження полягає в перегляді законності й обґрунтованості судового рішення, яке не набрало законної сили. У ЦПК України 2004 р. запроваджена неповна модель апеляції, яка передбачає в законі один випадок розгляду справи повторно, – це очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження (ч. 4 ст. 303 ЦПК України). Оскільки повторність розгляду справи за вказаним нормативним приписом відбувається

за ініціативи суду, а не учасників процесу в суді першої інстанції, учасники процесу не наділені правом подавати нові докази під час повторного розгляду справи, тому така повторність жодним чином не засвідчує запровадження окремих елементів повної апеляції в цивільному судочинстві України.

Список використаної літератури:

1. Конституція України, прийнята 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Попелюшко В.О. «Мала» судова реформа в Україні та захист прав громадян / В.О. Попелюшко. – Острогоз : Сокальська райдрукарня, 2003. – 123 с.
3. Правознавство: словник термінів : [навчальний посібник] / за редакцією В.Г. Гончаренка. – К. : Юрисконсульт, КНТ, 2007. – 636 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
5. Тертишников В.І. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / В.І. Тертишников. – К., 2004. – 430 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
7. Господарський процесуальний кодекс України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
9. Новий тлумачний словник української мови / укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконті, 1999. – Т. 4. – 1999. – 941 с.
10. Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами и разъяснениями : систематический сборник / составитель Владимир Гордон. – 5-е изд., испр. и доп. – СПб. : Издание Н.К. Матынова, 1911. – 1024 с.
11. Борисова Е.А. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе / Е.А. Борисова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательский дом «Городец», 2008. – 224 с.
12. Rechberger W. The continuing effect of the central themes of Franc Klien in recent Austrian civil procedure legislation // The recent tendencies of development in civil procedure law – between east and west. International conference. – Vilnius, 2007. – P. 53.
13. Гражданский процесс Украины : [учебное пособие]. – Х. : Одиссей, 2003. – 352 с.
14. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. Є.О. Харитонової, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. – К. : Істина, 2011. – 560 с.
15. Васильев С.В. Гражданский процесс : [учебное пособие] / С.В. Васильев. – Х. : Одиссей, 2006. – 512 с.
16. Васильев С.В. Гражданский процесс : [учебное пособие] / С.В. Васильев. – Х. : Одиссей, 2006. – 512 с.
17. Зейкан Я.П. Коментар цивільного процесуального кодексу України / Я.П. Зейкан. – К. : Юридична практика, 2006. – 560 с.
18. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / [С.В. Ківалов, Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатий та ін.] ; за ред. Ю.С. Червоного ; пер. з рос. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 656 с.
19. Незалежність, дієвість та роль суддів : Рекомендація № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи від 13 жовтня 1994 р. // Суддівське самоврядування. – 2007. – № 1. – С. 3–8.
20. Бородин М.М. Оскарження і розгляд цивільних справ у порядку апеляції (судова практика) / М.М. Бородин // Судова апеляція. – 2005. – № 1. – С. 112–114.